

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASI

Orta məktəblərdə tədris prosesi zamanı müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi, dünya təhsil sisteminə birbaşa inteqrasiya məsələlərinə ciddi yanaşılır. Təhsilin keyfiyyəti əsas şərt deyil, həmçinin də vacib bir prosesdir. Keyfiyyətli təhsil prosesinin vacib tərkib hissəsi məhz dərslərin təşkil edilməsidir: tədrisin mərhələləri, təlimin üsul, forma və metodlarıdır; tədris prosesinin qurulması optimal düzgün həllinin yaradılmasıdır.

Müasir dərslər prosesində müəllim bütün şagirdləri görür, hər bir şagirdin potensialından maksimum yararlanır. Müasir dərslər zamanı bütün şagirdlərin qarşılıqlı əlaqəsi əsasında canlı ünsiyyətdir. Dərslər prosesi nəinki müəllimin, həm də şagirdin yaradıcılığının nəticəsində həyata keçirilir.

Dərslərin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə ən vacib şərtlərdən biri isə dərslərin planlaşdırılmasıdır. Fəal dərslərin yaradıcı səviyyəsinə baxmayaraq, planlaşdırmanın uğuru dərslərin bütün mərhələlərinin əvvəlcədən "ölçülüb-biçilməsi" sindən ibarətdir. Planlaşdırma tədris prosesində təlim məqsədlərinin müəyyənləşməsindən yaranır.

Tədris prosesi zamanı təlim məqsədlərinin bir neçə təsnifatı var:

1. Müəllim fəaliyyətinin xarakteri üzrə: inkişafedici, öyrədici və tərbiyəedici;
2. İdrak prosesində əldə edilən nəticələrinin səviyyəsi üzrə;
3. İdrak prosesinin səviyyəsi üzrə təfəkkürün və hafizənin müxtəlif formaları (tənqidedici, məntiqi və yaradıcı)

Müəllimlərin əksəriyyəti çox vaxt təlimin məqsədlərinin müəyyən olunmasını əhəmiyyətli hesab etmirlər və bunu bacarmırlar. Onlar yalnız təlimin məqsədi kimi öyrədici məqsədlərə daha çox önəm verirlər. Ancaq tərbiyəedici və inkişafedici məqsədlər isə kənarda qalır və müəllim fəaliyyətini istiqamətləndirə bilmir. Təlim məqsədlərini aydınlaşdırarkən müəllim tədris materiallarının xüsusiyyətinə, dərslər zamanı keçirilən mövzu üzrə dərslər silsiləsindəki yerinə və sinfin hazırlıq səviyyəsinə diqqət etməlidir.

Müəllim planlaşdırma zamanı 4 vacib suala cavab verməlidir:

1. Nə öyrədilməli?
2. Necə öyrədilməli?
3. Hansı şəraitdə?
4. Nəticələri necə qiymətləndirmək lazımdır?(3, s. 25)

Bütün verilən suallara cavab məqsədli təlim tərbiyə prosesinin quruluşu şərti olaraq aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarət sistem kimi göstərilir:

- 1.Nə öyrədilməli? -Tədris plan və proqramları və ya təlimin məzmunu
- 2.Necə öyrədilməli? -Təlim metodlarının köməyi ilə
- 3.Hansı şəraitdə? -Dərslər prosesinin təşkili zamanı

4.Nəticələri necə qiymətləndirmək olar? – Dərslər prosesi zamanı şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi.

Fəal təlim prosesi zamanı bu komponentlərin əsasən də , bu sistemin təlim-tərbiyə prosesinin təşkili kimi vacib tərkib hissəsinə bəzən olduqca az əhəmiyyət verilir. Ona görə ki təlimin təşkilinin yalnız formal cəhətləri nəzərdə tutulur. Müəllim dərslər prosesi zamanı şagirdə çatdırmalı olduğu dərslərin məzmununa , yəni hansı biliyi öyrədilməli olduğuna üstün verir. Ancaq bu səbəblə müəllim dərslər prosesinin əsas tərkib hissəsinin ancaq birini nəzərdə tutur və dərslər proseslərində vacib hesab edilən digər amilləri diqqətdən kənar saxlayır.

Bu cür nöqsanları aradan götürmək məqsədi ilə əsas təlim modeli formalaşdırılmalıdır. Təlim modelinin 4 əsas komponenti var:

1. Məqsədlər
2. Məzmun

3. Öyrədici mühit

4. Qiymətləndirmə

Yuxarıda sadalanan komponentlər arasında əlaqə yaradan ünsürlər təlim prosesinin 2 zəruri istiqamətini müəyyənləşdirir:

1.Şagirdlərin idrak prosesinin, yəni diqqət, hafizə, təfəkkür, təxəyyül proseslərinin və bununla bağlı vacib bilik bacarıq və vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi.

2.Şagird şəxsiyyətinin inkişafı, yəni şagirdin emosional-iradi , sosial-psixoloji inkişafı (1, s. 146) .

Yuxarıda sadaladığımız amillərdərs prosesinin uğurunun vacib və zəruri meyarı hesab edilməli və bu prosesin yaradılmasının istiqamətini aydınlaşdırmalıdır. Fəal dərsin planlaşdırılmasında məzmun xəttinin əsas standart və alt standartların seçilməsi də zəruri məsələdir. Dərsi planlaşdıraran müəllim ilk növbədə dərsin hansı növə aid olduğunu da aydınlaşdırır.

Fəal (interaktiv) dərsin əsas induktiv və deduktiv olmaqla 2 növə ayrılır. İnduktiv dərs xüsusi biliklərə əsaslanan ümumi biliklərə doğru yönəlir , deduktiv dərs isə ümumi biliklərə əsaslanıb xüsusi biliklərə istiqamətlənir. İnduktiv dərs çox zaman yeni mövzunun keçirilməsi zamanı həyata keçirilir.

Deduktiv dərs daha çox isə mövzunun daha da dərinləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün istifadə edilir.

Qurulan dərsin tipini, dərsin məqsədlərini müəyyən etdikdən sonra müəllim daha fəal təlimin quruluşuna əsasən dərsi mərhələlər üzrə planlaşdırır.

Müəllimin dərsə yaxşı hazırlaşmasıdərs prosesinin səmərəliliyini artırır. Müəllim dərs prosesi zamanı qarşınaqoyduğu məqsədin həyata keçirməsi, tərbiyələndirici, inkişafetdiricivə təhsilləndirici vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün məsuliyyətliolmalı, neçə illik iş təcrübəsinə sahib olmasınınəzərə almadan, hər bir mövzu üzrə əvvəlcədən dərsi planlaşdırmalı və hazırlaşmalıdır. Müəllimin dərsə hazırlaşmasınışağıdakı şəkildə qurmaq mümkündür.

Əvvəla tədris proqramı ilə yaxından tanış olmaq lazımdır. Bu işə, adətən tədris ili ərəfəsində başlanır. Bu zaman bütövlükdə tədris fənninin əsas məqsəd və vəzifələrinə və hər bir tədris mövzusunun məzmununa, öyrənilmə ardıcılığına, hər bir mövzu öyrənilərkən hansı metodikanın tətbiq olunacağına, hansı vasitələrdən istifadə ediləcəyinə diqqət olunmalıdır. Verilmiş bu və ya digər mövzunun məzmunu ilə tanış olan müəllim dərs materialını vaxtilə tanış olduqları materialla, həmçinin sonradan tanış olacaqları materialla məntiqi qarşılıqlı əlaqədə qurmağı bacarmalıdır. Bu prosesdərs materialının bütün məqsədlərinin daha da dərindən və dəqiq mənimsədilməsinə şərait yaradır. Müəllim dərslərə hazırlıq prosesi zamanı metodik ədəbiyyatla, başqa müəllimlərin təcrübəsi ilə yaxından tanış olur və müsbət cəhətləri öz dərsinə tətbiq edir. Müəllim sonrakı dərsə hazırlaşarkən əvvəlki dərslərin nəticələrinə nəzərə etməli, şagirdlərin nəyi necə mənimsədiklərini nəzərə almalı ,hansı dərsin təkrar olunacağını, hansının öyrəniləcəyini özü üçün müəyyənləşdirir. Dərsə hazırlaşaran müəllim plan tərtib edir və dərsin vacib təhsil vəzifələrini müəyyənləşdirir. Dərs prosesi zamanı vacib vəzifələr aydınlaşdıqdan sonra ilk öncə əsas hissə, sonra giriş və nəticə hissələr üçün materiallar əsas götürülür. Material seçən zaman bölgülər, yəni təkrarların sayı, tapşırıqlara sərf edilən vaxt və s. nəzərə alınmalıdır. Bu proses həm şagirdlərin yüklənməsinin qarşısını alır, həm də hərəki bacarıq və vərdişlərin formalaşması üçün vacib hesab edilir. Planda, həm də cari hesaba dair məsələlər, yəni hansı növ tapşırıqlar və necə həyata keçiriləcək, şagirdlərdən kimlər yoxlanılacaq və evə veriləcək tapşırıqlar müəyyən edilir. Tapşırıqların həyata keçirilməsi metodikası ilə bağlı olan məsələlərə hazırlıq zamanı xüsusi diqqətə yönəldilir.

Metodik ədəbiyyatın öyrənilməsi. Müəllim verilmiş mövzu ilə bağlı məzmunla tanış olaraq, dərsliyin ayrı-ayrı bölmələrini, metodik jurnallardakı məqalələr ilə tanış olur. Daha sonra müəllim mövzunun öyrənilməsinin ümumi planı üçün material yığır.Buna temantik planlaşdırma deyilir. Tematik plan yığcam olmalıdır. Temantik planda dahavacib və zəruri hesab edilənlər, dərslər üzrə dərs materialının müəyyənləşdirilməsi, materialların məntiqi qarşılıqlı əlaqəsi, dərslərin həyata keçirilməsinin həftələr üzrə təqvim müddəti öz əksini tapmış olur.

Dərslikdəki mövzu üzrə materialın tədris edilməsi. Müəllim dərslikdə verilən materiallarla tanış olarkən şagirdlərin inkişafının səviyyəsi və hazırlıq səviyyəsi ilə dərslikdə verilən materialının məntiqini və xarakterini özündə əlaqələndirir. Müəllimdərs materialının səmərəli olub-olmamasına diqqət edir, dərslikdə verilmiş mövzuların asan və əlverişli şəkildə əks olunmasını diqqət mərkəzində saxlayır. Sonra isə şagirdlərə tapşırır ki, tədris edilən materialı öyrənsinlər.

Keçirilən mövzuya dair məktəbdə mövcud olan təlim vasitələrinin müəyyən edilməsi. Müəllim vəsaitlərlə, tədris kinofilmlərlə və diafilmləri bərabər televiziya verilişlərinin annotasiyalarına bələd olur, səs vəsaitlərini dinləyir. Laborator işləri və tədris demonstrasiya da diqqətdə saxlanılmalıdır.

Dərsin planının hazırlanması. Müəllimin hazırlıq işinin yekun nəticəsi dərsin planı hesab edilir. Bir çox müəllimlər belə fikirdədirlər ki, dərs prosesi zamanı plana əsaslanmaq, ona müraciət etmək şagirdlərin yanında müəllimin nüfuzunu aşağı sala bilər. Bu belə adlanır ki, müəllim öz dərs nümunəsi ilə şagirdlərinə plan üzrə işləməyi mənimsədir, öyrədir. Qurulan hər bir dərs müəllimin şah əsəri hesab edildiyi üçün, onun planı mütləqdir ki qurulmalıdır. Dərs prosesinə rəhbərlik rolunu plan oynayır. Müəllim isə lazım gəldikdə dərsin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə nəzərə aldığı plandan kənara çıxma bilər.

Tematik plan əsasında dərsin planı qurulur. Dərs planında aşağıdakı məsələlər öz əksini tapır:

- 1) tədrisin mövzusu;
- 2) tədrisin məqsədləri və vəzifələri;
- 3) tədrisin quruluşu – dərs materialının şərh və şagirdlərin müstəqil işinin keçirilməsi zamanı tədris situasiyalarının ardıcılığı;
- 4) tədrisin hər bir mərhələsinə verilən vaxt;
- 5) tədrisin həyata keçirilməsi üçün lazım olan tədris vəsaitləri və avadanlıq;
- 6) tədris nümayişlərinin yeri və siyahısı (2, s. 63).

Müəllim dərsin planını hazırlayarkən nəzərdə tutduğu məzmunun şagirdlər tərəfindən şüurlu mənimsənilməsinə, tədris fəaliyyətinin yerinə yetirilməsinə hazırlıq səviyyələri diqqətdə saxlamalıdır.

Müəllimin dərsə hazırlaşması bir-biri ilə əlaqəli olan iki mərhələyə ayrılır:

- 1) mövzuya aid dərslərin sistemli şəkildə planlaşdırılması;
- 2) hazırlanmış planlaşdırmanın hər bir dərsə nəzərəndəqiqləşdirilməsi, ayrı-ayrı dərslərin planlarının yaradılması, formalaşdırılması və tərtibi.

Dərsə hazırlaşan müəllim proqram materialını iki cür planlaşdırılır:

- 1) perspektiv planlaşdırma;
- 2) cari, yəni gündəlik planlaşdırma.

Perspektiv planlaşdırma özü də öz növbəsində iki yerə bölünür: tematik planlaşdırma və illik planlaşdırma.

Müəllimin dərsə hazırlaşması tematik planın tərtibi ilə əlaqəli olur. Tematik planlaşdırmada müəllim müvafiq mövzu və dərslər, yaxud da tədris proqramının bölməsinə dair sinifdən xaric məşğələlər sistemində dərs prosesinin inkişaf etdirici, təhsilləndirici və tərbiyəvi funksiyalarının yerinə yetirilməsinin səmərəli yollarının müəyyən edilməsi üçün nəzərdə tutulur. Qeyd etdiyimiz sistemə təhsil məqsədindən asılı olaraq, fərqli üsullu dərslər, həm də sinifdən xaric məşğələnin təşkilinin fərqli formaları daxil edilir. Tematik planlaşdırmanın uğuru əsas etibarilə, şagirdin nəyi daha dərindən mənimsəməli olduğunu müəllimin bilməsidir. Buna görə də , tematik planlaşdırma müəllimin fənn üzrə dərs proqramını, təhsil standartlarını daha da dərindən öyrənməsini, əsas tərbiyəvi vəzifələri və məktəblilərin inkişaf etdirilməsi məqsədlərini müəyyən edilməsinə vacib məsələyə çevirir.

Tədris ili boyu keçiriləcək dərslər kompleksində hər bir dərsin yerini müəyyən etməyə xidmət göstərən planlaşdırma illik planlaşdırma adlanır. Dərslikdəki verilmiş mövzular saatlar üzrə bölünür, istifadə olunacaq forma, metodlar və vasitələr öz əksini tapır. İllik plan əsasında tematik plan tərtib edilir.

Tematik plan fənn üzrə dərsin təşkilinin bütün formalarının qarşılıqlı əlaqəsinin, vahidliyini əks etdirilməsini həyata keçirir. Müəllim verilmiş bölmə, yaxud mövzunun materialının şagirdlər

tərəfindən mənimsənilməsini, uğurun qazanılmasına şərait yaradan inkişafetdirici məqsədlər və vacib tərbiyəvi məqsədləri diqqətə yönəldir.

Şagirdlərintərbiyəsi , inkişafı bu və ya digər dərş tədriş edildikdən sonra təzahür etmirsə, sadalanan vəzifələr daha uzun vaxta, yəni ümumilikdə kurs üzrə, yəni proqramla nə müəyyənləşdirilibsə onu və verilən mövzu, yaxud verilmiş bölmə üzrə planlaşdırılır.

Verilmiş dərş üzrə planlaşdırma aparılarkən bu məqsəd daha konkret səciyyə daşıyır. Planın tərtib edilməsi və dərşin icmalının hazırlanmasındadərşin əsas məzmunu və istiqaməti müəyyən edildikdən sonra şagirdlərin mənimsəməli olduğu proqram materialı seçilir. Dərş prosesində hazırlanmış sistem diqqətə alınır və bu vaxt onların öyrənilmə ardıcılığı diqqət mərkəzində durur. Bundan əlavə, illüstrativ material da seçilir. Ümumi plan hazırlandıqdan sonra isə müəllim qarşıda dayanan əsas didaktik məqsədləri həyat keçirmək üçün metodları, daha sonra dərşin ümumi strukturunu, təxmini zamanı müəyyən edir. Sorğu planlaşdırıldıqda, şagirdlərə yönəldiləcək suallar ətrafında fikirləşirlər, həmçinin dərşi danışmağa çağırılması vacib olan şagirdlərin adları müəyyən edilir, verilmiş yazılı ev işinin yoxlanılması mərhələsi nəzərə alınır.

Müəllimin dərşə hazırlaşması iki yerə ayrılır: ilkin hazırlıq və bilavasitə hazırlıq.

Dərşə ilkin hazırlıq xüsusi pedaqoji və metodik ədəbiyyatın öyrənməsini, dərşlik və dərş vəsaitlərini ,fənn üzrə müntəxəbatı, digər müəllimlərin iş təcrübəsinin öyrənilməsini, fənn üzrə tədriş proqramının və onun izahat vərəqəsinin, , didaktik materialları, müəllimlərin öz təcrübəsini təhlil etməsini, dərşlər sistemində verilmiş dərşin yerini müəyyən etməsi dərşin ilkin hazırlıq mərhələsinə aid edilir.

Dərş ilinin başlanğıcında müəllim proqramda hər bir dərş materialına ayrılan saatların miqdarını, tədriş planında fənnəverilən həftəlik saatların sayını və dərş məşğələlərinin cədvəlini diqqət mərkəzində saxlamaqla, uyğun təqvim vaxtını müəyyən edərək, tədriş proqramının bütün mövzuların öyrənmə müddətini bölüşdürür. Müəllim dərş müddətini tematik planlaşdırmalıdır. Dərşlərin ardıcılığı, dərşdə yerinə yetirilən işin vacib hissələri və növləri, fəndaxili və fənlərarası əlaqələr, yeni innovasiyaların tətbiqi informasiya, kommunikasiya texnologiyalarının, Tematik planda hər bir dərş üçün təchizat qeyd edilir. Bütün müəllimlər üçün vahid və vacib ola bilən tematik plan forması müəyyən edilir, ona görə ki bu, Azərbaycan dili fənninin və hər bir müəllimin işinin xüsusiyyətləri ilə bağlı olur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Y.Kərimov. Təlim metodları. Bakı, "Poligraf" nəşriyyatı, 2007, 232 s.
2. Veysova Z.Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə fənn kurikulumlarının tətbiqi. Bakı, "İnkişaf elm mərkəzi", 2013, 137s.
3. Zeynalov Z. Yeni pedaqoji texnologiyalar və müasir dərş. Bakı, Azərbaycan müəllimi qəzeti, 2002, 128 s.

XÜLASƏ

Dərşin məzmunu müəyyən edərkən fənn üzrə tədriş proqramının tələbləri nəzərə alınır, onun ideya tərəfinə, elmi-nəzəri və dünyagörüş istiqamətinə, məntiqi ardıcılığına diqqət edilir ki, dərş çoxluğu ilə yüklənməsin, şagirdlərin zəruri bilik, bacarıq və vərdişləri mənimsəmələri təmin olunsun. Dərşə birbaşa hazırlıq mərhələsinin məqsədi, dərşin növünün və dərşin hər bir mərhələsi üçün təlimə verilən metod, priyom və vasitələrinin, məktəblilərin idraki fəaliyyətinin xarakterinin aydınlaşdırılması, dərş prosesində fərdi, qrup, frontal işin uyğunlaşdırılması, didaktik materialın, texniki, əyani və digər vasitələrin seçilməsi və hazırlanması aiddir.

Dərşin uğurlu olması və onun nəticələri heç də ancaq müəllimin hazırlığından aslı deyil, həmçinin də şagirdlərin hazırlığı ilə bağlıdır. Bəzi müəllimlər, səbəbsizcə öz praktik fəaliyyətlərində sadalanan vacib məsələlərə lazımı qədər diqqət göstərmirlər. Habelə şagirdlərin dərşə hazırlıqlı olmaları müəllimlərdə müsbət psixoloji əhval, yüksək idraki maraq yaradır.

H.Əliyev - 97

Açar sözlər: *müasir dərs, tədris proqramı, tədrisin mərhələləri, dərslərin planlaşdırılması, dərsin səmərəliliyi.*

Rəyçi: *dos.R.D.Mahmudova*